

OD UNE DO NERETVE

v' smog januara 1943. godine upućeno je sa Vlašića nas nekoliko četnih i bataljonskih rukovodilaca iz Desete hercegovačke brigade na politički kurs pri Vrhovnom štabu u Bihaću (Enver Ćemalović, Vlado Vujović, Mato Markotić i još neki). Putovali smo šest dana, od jedne do druge komande mjesta, uključivši i vožnju partizanskom železnicom od Mliništa do Oštrelja, da bismo 14. januara ujutro stigli u Bihać.

Dijelom puta od Bosanskog Petrovca do Bihaća vozili smo se saonicama sa kompletnom konjskom zapregom, kojoj nisu nedostajali ni zvončići. Jutro je bilo hladno ali mirno, bez vjetra i padavina, pa je obijeljela ravnica od Ripča do Bihaća izgledala uspavana, u čiju se tišinu vrlo romantično utapala i naša zaprega sa ujednačenim tapkanjem kopita i nježnim zveckanjem praporaca.

Bihać je ostavio snažan prvi utisak na nas. Kafane su otvorene, pijaca normalno radi, u slastičarnici kolači. . . U gradu je tih dana bilo vrlo živo, jer tu se nalazio Vrhovni štab i novoformirani organi AVNOJ-a, zatim partizanski glumci i pjesnici, među kojima Vladimir Nazor i Goran Kovačić. Gorana smo češće gledali, sjećam ga se po dugoj zlatokosoj frizuri sa crnom šubaricom i blagim plavim očima. Nazor se nije pojavljivao, ali se o njemu dosta pričalo.

Jednom riječju, poslije Manjače i Vlašića, nova sredina je bila prijatna promjena.

Na kursu, kojim je rukovodio Krsto Popivoda, učili smo preko dana, a naveče smo često pomagali organima vlasti i vojnim komandama u iznalaženju jataka, oružja i raznog vojnog materijala, naročito u bihaćkom predgrađu Žegararu.

Jednog dana sreo sam se u gradu sa Blažom Đuričićem i Ljubicom Mihić. Oni su mjesec dana ranije napustili naš Prvi bataljon i otišli na nove dužnosti u Bosansku krajinu, Ljubica na teren, a Blažo za pomoćnika komesara Osme krajiške brigade. U razgovoru je često isticao veliku razliku svoje nove i stare jedinice u pogledu opšteg i idejnopoličkog nivoa boraca i rukovodilaca. Zajedno smo se radovali uspjehu Desete brigade na Zepču koje je tih dana oslobođeno, a posebno pohvali upućenoj Mostarskom bataljonu od Vrhovnog štaba za podvige u toj akciji.

Samo dvanaest dana radio je redovno naš kurs. Predosjećala se nova neprijateljska ofanziva. Prebačeni smo iz centra u zgradu željezničke stanice, na periferiju grada.

27. januar. Još uvijek slabo vidljivo zimsko jutro paralo je zavijanje eskadrila »štuka« koje su se nadvile nad Bihaćom i salijetale ga kao zvijer svoju žrtvu prije nego što će je progutati. Većinu slušalaca kursa avioni su zatekli na spavanju. Hitlerovci su pothranjivali svoje snage sa zagrebačkog aerodroma.

Brzo smo se sklanjali, u stanici nismo smjeli ostati. U blizini je neko groblje. Da li među spomenike, oni mogu zakloniti od mitraljeskih rafala koje »štuke« obavezno puštaju uz stravično zavijanje svojih sirena pri svakom poniranju i uzdizanju? Trčim uporedo sa Milanom Stanićem, Krajišnikom. — »Ne u groblje«, kaže on, »to obično gađaju«. I zaista, namjerno ili ne, malo kasnije u groblje se žarilo nekoliko avionskih bombi. Malo podalje, nas dvojica smo našli utočište u jednoj napuštenoj ali solidnoj kućici za živinu, na čija smo vrata prislonili oveću kamenu ploču. Mogli smo samo čučati. Ipak smo zadovoljni, ne mogu da nas vide pa prema tome ni mitraljiraju.

Eskadrile su se bez prestanka smenjivale. Grad je dimio, narod jaukao, bježao. Ljudske figure su se isticale na snijegu i bile sigurna meta njemačkim avijatičarima. U jednom manjem predahu između dva leta aviona iskočili smo iz svog nezavidnog skrovišta i pošli prema našima, koji su napuštali grad. Ispod nas vidimo kako neki naš rukovodilac žurno daje uputstva svima koji su mu se obraćali. Rekli su nam da je to Aleksandar Ranković, koji je sa još nekim članovima Vrhovnog štaba takođe iskusio teško bombardovanje. Bomba je tresnula neposredno pored zida njihove kuće, detonacija je izbila vrata i prozore od čega su neki bili kontuzovani.

Nama kursistima saopšteno je da se svi krećemo prema Bosanskom Petrovcu, u manjim rastresitim grupama oko drumova, koji avioni stalno kontrolišu. Krajišnici će odmah u svoje jedinice, jer o kursu više nema ni govora. Mi ostali saznaćemo u Petrovcu gdje nam se nalaze brigade. Naša Deseta je vrlo daleko, čak kod Zepča. Pribojavali smo se da nas ne upute u bliže brigade i tako odvoje od matičnih jedinica.

Na putu za Bosanski Petrovac odmarali smo se u nekim selima u blizini ceste. Svuda je narod ispoljavao ljubav prema Narodnooslobodilačkoj vojsci, optimizam u ishod naše borbe, narodna vlast bila je organizovana i pozadina uopšte, ispoljavao se neviđeni polet omladine i starijih. Za nas Hercegovce, koji smo platili skup danak bratoubilačkoj borbi 1941. godine, a potom imali skoro u svakom selu po nekoliko porodica koje mrze ili gledaju poprijeko na partizane, posebna radost bilo je to jedinstvo naroda u borbi protiv okupatora, koje vojsku napaja ogromnom moralnom snagom. U takvim uslovima nema problema za obavještanje, snabdijevanje, skrivanje iznemoglih i ranjenih.

Usput smo saznali za jedan vrlo interesantan i prijatan događaj. Dva starca iz Desete brigade, Mičko Vuković Boljševik (učesnik u oktobarskoj revoluciji) i Risto Zdrale Solunac (dobrovoljac sa Solunskog fronta) odstupajući sa ostalima iz Bihaća prema Petrovcu nisu mogli da podnesu stalno mrcvarenje »štuka« i »meseršmita« iznad izbjeglih kolona, već su okrenuli svoje karabine na jedan niskoletajući aparat, opalili i skoro u isti mah primijetili dim iz njegovog motora. Avion se stropoštao, a iz njega je padobranom iskočio jedan član posade, koji je zarobljen dok su ostali izgorjeli. Oni su time demantovali da su samo pozadinci, gdje su po našem dolasku u Bosansku krajinu ljeta 1942. godine bili upućeni kao stariji i iznemogli.

CIKA JANKOVI KURIRI

Zadržani smo u Bosanskom Petrovcu, sve dok se nije saznalo gdje ćemo naći brigadu. Bombardovanje se nastavljalo svaki dan. Narod se sklanjao u podrume najtvrdih kuća, a s njim i borci koji su se zatekli u gradu. Među mnogima koji su nastradali od bombardovanja, poginuo je dječak Božo Kovačević, mjezinac našeg bataljona, koga smo bili sklonili u pozadinu da bismo ga sačuvali.

Jednog od tih nekoliko napetih dana, uveče, kada se raspravljalo o posljedicama bombardovanja, iz komande pozadine Vrhovnog štaba koja se ovdje nalazila sa Mošom Pijade na čelu, pozvaše nas dvojicu, Vlada Vujovića i mene, da se javimo za neki specijalan zadatak. Dežurni nas je telefonom povezo sa Čika Jankom, koji nam svojim karakterističnim odsečnim tonom kratko i jasno saopšti da u roku 24 časa moramo stići do Glavnog štaba Hrvatske i nazad, tj. da odnesemo hitnu poruku i vratimo se natrag sa odgovorom.

Glavni štab NOV za Hrvatsku bio je negdje u brdima Grmeča, u visini Ripča, najmanje 30 kilometara od Bosanskog Petrovca. Moglo se ići samo prtinom i to samo noću. Nas dvojica smo se pogledali, ali nas dežurni nije prepustio razmišljanju, već nam saopšti da ćemo dobiti jahaće konje i suhu hranu. Izvedoše nam dve njemačke kljusine, visoke i mršave, prave rage, ali propisno osedlane. Uz to nam uručiše po dobar zamo-taj hljeba i barene šunke, što nas je prijatno iznenadilo poslije prvih utisaka o našoj kurirskoj misiji.

Jahali smo cijelu noć, propisno se rastresli, ali smo već ujutru bili van ceste, žureći uz padine Grmeča ka nekim koliba-ma gdje je bio smješten štab koji smo tražili. Veoma sam se obradovao kad sam čuo ime druga kome smo uručili pismenu poruku. Bio je to Bogdan Oreščanin, rođeni brat Danice Oreščanin, moje nastavnice iz građanske škole u Gacku, od koje su mnogi đaci kao petnaestogodišnjaci čuli prve riječi o komunizmu.

Na povratku u Petrovac sustizali smo i prestizali kolone banijskih izbjeglica. Starci i žene sa nejakom djecom, uvijeni u raznobojne tkanine, tiskali su se u kolima i saonama koje su vukli izgladnjeli volovi velikih vilastih rogova. Tu je bilo sve njihovo, čeljad i stoka, stvari i hrana. Bježali su ispred ofanzive Nijemaca i ustaša, a iza njih su zavijali njemački avioni i nemilosrdno ih bombardovali i mitraljirali. Nikada neću zaboraviti jezivu sliku mrcvarenja i pustoši koju su ti avioni stvorili na prilazima Oštrelju. Usred ledenog januarskog dana krvarili su i umirali ljudi, žene i djeca, mučilo se njihovo blago, a pomoći im nismo mogli.

Početak februara Deseta brigada vraćala se od Žepča prema gornjem toku Vrbasa, gdje su se koncentrisale snage 3. divizije radi predstojećeg napada na Prozor. Mi kursisti žurili smo preko Drvara, Glamoča, Livna i Duvna da pristignemo u svoje bataljone. Usput smo mnogo štošta doživjeli. Na Ravnom, između Duvna i Prozora, spavali smo po kućama. Umorni, odmah smo zaspali, gdje se ko smjestio. Ležao sam u jednoj kućici sa puno čeljadi, poredanih »kao puščani fišeci« po razastrtaj slami. Izabrao sam kraj blizu vrata i odmah utonuo u san. Rano u svitanje probudi me lelek i vriska, neko od spavača je izdahnuo od tifusa. Izmaglio sam preko vrata prestravljen, ne od mrtvaca, mrtvi su tih dana bili nešto sasvim obično, već od tifusa i njegovih muka. Iako sam tu mogao da se zarazim, tifus me je mimoišao.

Prvi bataljon našao sam u selu Zastinju, dva sata hoda od Prozora prema Kotlov-dolu i Zec-planini. To selo nama je poznato i odranije, čak i neke porodice kod kojih smo bili smješteni. U jesen 1942. godine tu u blizini vodili smo borbe sa hercegovačkim četnicima i odatle vršili prepad na talijanski garnizon u Prozoru. Mještani su muslimani, dosta zaostali i povučeni, ali veoma dobri i gostoprимljivi. Čašćavali su nas od jutra do mraka raznim pitama: zeljanicama, bundevarama, pekmezarama, njihovim omiljenim jelima. Spavali smo u gornjim sobama — čardacima, najljepše namještenim, u koje se puštaju samo gosti. I ovoga puta i staro i mlado je na sokacima. Raduju se vojsci, a posebno partizanskim melodijama kojima ih zabavlja glazba Treće divizije, odnekud ovdje zaustavljena. Većina tih dobroćudnih staraca, koji decenijama čuvaju stoku i pletu čarape, nikad nije čula vojnu muziku, osim poneki, izuzetno, kao soldat Franje Josipa. A sada, eto, partizani im doveli tolike muzikante u selo!

Poslije uspjeha na Zepču borci su puni poleta i volje ne samo za napad na Prozor već i za prodor u Hercegovinu. Nostalgija nas nije ostavljala na miru sve do juna 1942, kada smo morali napustiti krševе i goleti hercegovačke. Poneki među nama je realnije ocjenjivao da će nam teže biti sa domaćim četnicima nego u Bosni sa Talijanima i Nijemcima. Jedan od takvih je i duhoviti Peko Popović, mrka i uvijek zabrinuta izgleda, ali iz koga kao munje sijevaju šale i dosjetke. On je često imao običaj da kaže: »Tamo će nam »đikani« sa svake čuke

oči vaditi«. Te njegove riječi obistinile su se kasnije stotinu puta.

Znalo se da ćemo za dan-dva napasti na Prozor. Pripreme su tu, vojničke i političke. Načelnik štaba brigade Rade Hamović upoznao je sve bataljonske i četne komande sa planom napada. To »rekognosciranje« izvršeno je sa jednog podesnog uzvišenja, odakle se mogao osmotriti Prozor sa okolinom. Rečeno nam je da će u napadu učestvovati Peta crnogorska, Prva dalmatinska i Deseta hercegovačka brigada — cijela Treća divizija, uz podršku haubica Vrhovnog štaba.

NEZABORAVNA MARINA PEĆINA

U borbi za Prozor 1. bataljon imao je specijalnu ulogu, a naročito naša Druga četa. Bataljon je određen u zasjedu, desetak kilometara ispod Prozora, u kanjon Rame, da posjedanjem obje strane drumu i rijeke presiječe jedini mogući pravac odstupanja talijanskih jedinica iz Prozora. Glavnina bataljona ostala je na lijevoj strani, a Druga četa se, u sumrak 15. februara, preko brvnastog prijelaza prebacila preko Rame i stazama, koje su tipično bosanski vijugale gore-dolje, dočepala se stijena iznad ceste i Rame, nazvanih ko zna kada i po kojoj čobanici — Marina pećina. Sa četom je pošao zamjenik komandanta bataljona Milan Kukić, kome će na žalost to biti posljednja akcija.

Veče je već podmaklo. U Prozoru i oko njega sve je mirno. Čekamo ispod stijena, buljimo u drum, osluškujemo kada će početi napad. Mokri smo, jer ne prestaje susnježica, a vatra se ne smije založiti. Negdje oko 20.30 sati, sa nekoliko mjesta iz pravca Šćita i Makljena, bljesnuli su prvi plamičci na ustima haubica, a potom se prolomio talas eksplozija u samom gradu. Uživali smo u tom koncertu koji partizani rijetko doživljavaju, da naša artiljerija neštedimice obasipa neprijatelja. Potom je počeo napad triju brigada, koji smo mogli pratiti samo po zvucima mitraljeske i bombaške vatre i treperenju raketa. Trajalo je cijelu noć, a na našem sektoru ništa novo. Talijani ne bježe iz Prozora, znači. . . Malo razočarenje, jer Talijane potcjenjujemo. Ali ovdje su utvrđeni i drže se.

Predanuli smo na istom mjestu, očekujući drugo veče. Znamo da Prozor mora biti zauzet, to je naredio drug Tito, od toga zavisi sudbina ranjenika i realizacija proboja u pravcu

Hercegovine i Crne Gore. Četa je bez hrane, a do nje se ne može doći. Neće to biti prvi ni poslednji put da se gladuje, samo da se izvrši zadatak. Oslobođenje Prozora nadoknadiće sve napore i žrtve. U toku dana ispred nas je projurila manja motorizovana kolona, sa pojačanjem ugroženom Prozoru. I da nas nije iznenadila ne bismo je napali, jer bi tako otkrili svoj položaj i namjeru.

Drugo veče 16/17. februara sve se ponovilo na isti način i u isto vrijeme. Najprije artiljerijska priprema, zatim sve faze napada. Ubrzo je počelo da krklja i gori u samom gradu, to su se naši bataljoni uvukli unutra i sada čereče neprijateljsku odbranu. Nema sumnje da će uskoro biti posla i za nas u tjesnacu Rame, mutne i nadojene naizmjeničnim padavinama snijega i kiše.

Kada se motorizovana kolona »Murde« u svitanje 17. februara iskrala iz slomljenog Prozora, njena sudbina je bila neizvjesna, ali su se Italijani ipak nadali da će dospjeti do svojih susjednih garnizona: Rame, Konjica, Jablanice ili Mostara. Realno gledajući imali su osnova za takvu pretpostavku. U ovoj koloni kretalo se 11 tenkova (6 ispred i 5 pozadi kolone) i 12 kamiona sa vojskom. Uprkos tome, sve se brzo svršilo. Gonjeni Drugim bataljonom Desete brigade, Talijani su uletjeli u mrežu našeg bataljona kod Marine pećine. Njihova tenkovska prethodnica uspjela je probiti slabu barikadu na drumu i pobjeći u Ramu, ali tih 6 tenkova bilo je sve što se spasio iz Prozora. Više ni jedan Talijan iz tog garnizona nije živ vidio Neretvu, osim onih koji su poslije kao ratni zarobljenici nosili naše ranjenike i pratili komore. Unakrsna vatra puškomitraljeza sa obje strane Rame, sinhronizovana vještim prstima Vukote Nenadića i Miloša Bajovića, zatim kratka intervencija bombaša Druge čete, među kojima je bila i neustrašiva Mika Kojić, završetak je izrekla presudu odstupajućem neprijatelju.

Prizor je bio stravičan. Kamion pun vojnika, zahvaćen Vukotinim mitraljeskim rafalom strovalio se snagom inercije u nabujalu Ramu i sada mu vire samo točkovi. Drugi su se isprijekali nasred druma. Tenkovski motori bruje, dok su njihovi vozači izišli van i predali se. Oficiri su se posakrivali u kamenjaru iza puta i odatle niču jedan po jedan i dižu ruke. Jedan poginuli Talijan stoji uz telefonski stub kao da se odmara, drugi i mrtav nije ispustio iz ruke spučenog pijevca. Poneki skaču u pobjesnelu rijeku i dave se. Ambulantna kola su puna ranjenika, preklinju, vade fotografije bliskih i dragih.

Ovo razbojište skupo je stalo okupatora, oko 500 izbačenih iz stroja, što mrtvih što zarobljenih, uz to bogat plijen tehnike i naoružanja.

Među zarobljenima je bilo i nekoliko Pavelićević »predstavnik«. Jednoga od njih, za koga nije bilo sumnje da je ustaša, sveo je s puta Mišo Milošević, crnpurasti desetar iz Druge čete. Ustaši je bilo sve jasno i zato se nije dvoumio. Čim je primijetio da su sami, skočio je na svog pratioca. Mišu puška nije pomagala, borba se vodila na način hvatanja za gušu. Naš odvažni desetar je poslije dosta muke savladao krvavog protivnika.

LIK VUKOTE NENADIĆA

Ovaj, svakako jedan od najvećih uspjeha Prvog bataljona pomućen je pogibijom mitraljesca Vukote Nenadića. Još dok su njegovi rafali neštedimice kosili talijansku kolonu, on se brinuo šta će ako mu nestane municije. Odlučio je da se dolje s drumu dočepa punih sanduka za svog »talijanca«. Iako je to bilo veoma opasno ipak je to učinio nošen onom posebnom brigom i ljubavlju za svoje oružje, koje su ispoljavali mnogi partizanski mitraljesci. Kad je već zgrabio municiju, dobio je težak pogodak u butinu od koga je mjesec dana kasnije i podlegao.

Pomisao na tog junaka iz ove i mnogih ranijih akcija budi i druge uspomene vezane za njegovo ime. Na prvi pogled djelovao je tromo i ležerno, kao da ga se ništa ne tiče. Ispod oboda kožnog kačketa, natučenog do obrva, žmirkale su njegove vesele oči, a sa usana se otimao pomalo ironičan osmijeh. U sve borbene zadatke unosio je čitavog sebe, a znao je ponekad pomalo odgundati za obične vojničke obaveze, na primjer: oko redosljeda stražarenja, pomaganja kuvarima i nečega sličnog.

Jedna takva zgoda sa Vukotom vezana je za prvu razmjenu zarobljenika između partizana i Nijemaca na cesti kod Pulinog Hana, blizu Posušja, početkom septembra 1942. Više od 15 dana držali smo položaje iznad Posušja, po noći smo mi s njim gospodarili, a danju ustaše. Nije nam bilo teško, niti smo imali značajnijih okršaja. Dobro smo se odmorili poslije trodnevnog krvarenja na Kupresu. Jedan od tih dana bio je ipak neobičan. Naša četa obezbjeđivala je razmjenu Nijemaca zarobljenih u Livnu, za naše drugove iz raznih logora. Razmjena

nije bila velika, ali je s obzirom na dane kada je izvedena mnogo značila u moralno-političkom pogledu. Septembra 1942. godine, tada još nije bilo vidnih znakova Hitlerove slabosti ni na jednom frontu. Pojavili su se Nijemci sa bijelom zastavom i nakon obavljenih formalnosti njihova misija je završena. Tu je bio i Vukota, uživajući u prizoru razmjene. Gledao je nadmenog njemačkog kapetana i priželjkivao da ga jednoga dana sravni sa svojom mušicom. U tom je iskršao jedan od onih njemu nesimpatičnih Doslova, trknuti do štaba bataljona, smjediti stražara, šta li? Komandir je pogledao na njega:

— Hajde Vukota! On je pošao, ali je morao zažaliti i makar tiho prokomentarisati:

— Sto baš sada mene? . . .

Nijemac je to posmatrao i primijetio kako su partizani hrabri, ali im nedostaje disciplina regularne vojske. Svakako da se »fric« teško prevario u ocjeni discipline naše vojske, a pogotovu kada se radilo o takvom vojniku kakav je bio Vukota.

R A M A

Od Marine pećine vraćali smo se drumom u sastav bataljona u sela prema željezničkoj pruzi Sarajevo — Mostar. Na sve strane plijena u izobilju, i raznovrsnog. Borci se preoblače u dotjerane uniforme talijanskih oficira i podoficira, kompletiraju se najprije pištoljima, a potom i satovima i drugim sitnim potrepštinama. Poslije svake uspjele akcije partizani poprilično po spoljsšnosti liče na pobjedioce.

Usput se pronade još po koji skriveni Talijan. Jednoga, tobože bolesnog, sklonio je župnik u zvonik seoske crkve kraj ceste, nizvodno od mjesta okršaja.

Uveče je bataljon na okupu. Sa nama je zamjenik komandanta brigade Vlado Tomanović. On je u mnogim akcijama bio s našim bataljonom, svi ga dobro poznajemo i volimo. Sa velikim zadovoljstvom slušao je utiske iz uspjele zasjede u čijem je planiranju i sam učestvovao. Posmatrao je zaplijenjeno oružje i stvarčice za svakodnevni vojnički život. Bio sam srećan što sam ga obradovao, poklonivši mu fino urađenu futrolu sa »beretom«, koju smo tog dana skinuli sa jednog zarobljenog talijanskog oficira. Sa njom se nije rastajao do zadnjeg dana, kada je podlegao teškim ranama u petoj ofanzivi.

Zbeg sa Banije za vreme IV ofanzive u Bosni

Slijedeće večeri 18. februara, učestvovali smo u napadu na Ramu, željezničku stanicu i omanji talijanski garnizon, ali dobro utvrđen u bivšoj austrijskoj kasarni. Dok smo se u koloni po jedan približavali neprijateljskim odbrambenim položajima, naše haubice gađale su Ramu dosta neprecizno, ponekad i skroz naprazno. Jedna takva granata zarila se neposredno pored naše kolone. Instinktivno smo popadali, parčad se rasula, a kad smo se podigli ugledali smo mrtvog Milana Kukića, zamjenika komandanta našeg bataljona. On je potcijenio i ovu, kao i mnoge ranije opasnosti, ostao je stojeći, jer ga je geler zakačio smrtonosno. To je početak osipanja rukovodilačkog sastava bataljona u velikoj bici na Neretvi. Jedan za drugim ginuli su vodnici, komandiri i politički komesari, dragocjeni kadar naše revolucije, divni ljudi i prekaljeni borci, stasali rukovodioci koji bi uskoro primili pod svoju komandu nove bataljone i brigade.

Prvi napad na Ramu nije uspio. Realno se očekivalo da će ostaci »Murđe«, pošto su saznali za katastrofu u Prozoru, pobjeći čim se pojavimo. Međutim, oni nisu tako učinili. Odlučujuća tačka njihove odbrane bila je tvrđava iznad rijeke Rame, koja je kapitulirala tek dan kasnije pod rušilačkim dejstvom

minobacača. U Rami su između ostalog zatečeni i oni tenkovi koji su nam pobjegli sa Marine pećine, pa smo mogli formirati tenkovsku jedinicu za napad na Konjic.

U ratu se često dešava da neugledne akcije koštaju više žrtava nego neki veoma uspjo podvig jedinica. Tako je bilo i ovoga puta. Na Marinoj pećini prošli bismo bez ijedne žrtve da nije bilo neopreznosti Vukote Nenadića, i ove sada Milana Kukića i Čamila Pašića, koji je bio jedan od dvojice muslimana prvoboraca iz našeg kraja. U bataljon je kod nas došao u uniformi kadeta NDH jula 1942. godine na Igmanu, dok smo prolazili za Bosnu. U Pavelićevu akademiju dospio je na čudan način i za vrijeme prvog odsustva uhvatio vezu sa organizacijom u Sarajevu i uputio se u partizane.

TRIPUT PREKO NERETVE

Između 20. februara i 10. marta prelazili smo Neretvu tri puta. Jednom smo prelazili gazeći mutnu i hladnu vodu. Često poslije rata pomislio sam sa gordošću na te dane iz druge polovine februara i ledenu Neretvu koja nas je oblivala do iznad pojasa, da bismo odmah onako mokri produžili marš po snijegu i stigli na položaje iznad Konjica. Vremena za sušenje po kućama nije bilo. Neprijatelj se prikupljao. Iz Crne Gore i Hercegovine stigle su hiljade četnika Baja Stanišića i Jevđevića da pomognu okupatoru i spriječe prijelaz partizanskih kolona preko Neretve.

Prvi i Treći bataljon imali su zadatak da preko Idbara izbiju u Bijelu i Borke i zaštite desni bok ostalih bataljona brigade i crnogorskih jedinica u napadu na Konjic. Sa četnicima nije bilo lako, bilo ih je neuporedio više od nas, a okupator ih je snabdio svim potrebnim. Na našim borcima već se osjećao zamor i loša ishrana. Kuvari bi uspjeli da jedanput u toku kratkog zimskog dana stignu do položaja četa i donesu za svakog borca po parče kuvane govedine, često promrzle od dugog lutanja po sniježnim smetovima. Ali ipak nam je bilo mnogo lakše nego našim drugovima dolje, gdje su stalno jurišali na Konjic. Upadali su u grad, držali periferne kuće i opet ih napuštali, da bi sljedeće noći sve iznova otpočinjali. Tamo su žrtve bile neizbježne. Preko dana ih je neprestano progonila njemačka avijacija. Kao na nekom poligonu mogli smo posmatrati sa uzvišenja iznad Bijeke kako čitave eskadrile pomahni-

talih »štuka« strmoglavu poniru, zavijajući duboko ispod nas, na obale Neretve, do krovova kuća, rušeći ih jednu po jednu tovarima eksploziva.

Danonoćne čarke i povremeni oštrij sudari sa četnicima na ovom teškom terenu dosta su nas iscrpli. Naročito je stradala Prva četa u kojoj su poginuli komandir Obren Šupić i dva rijetko hrabra amladinca Veljko Glogovac i Milisav Babić.

Napad na Konjic vršen je više puta. Nijemce i Talijane u Konjicu spasili su crnogorsko-hercegovački četnici, jer su oni sa svojim dejstvom zadržavali znatan dio naših snaga. Koncem februara sve jedinice napustile su lijevu obalu Neretve, pa smo ponovo kod Ostrošca prebačeni u Saonicu radi intervencije protiv svježih njemačkih snaga koje su od Ivan-sedla i Konjica nadirale padinama Bitovnje da se spoje sa glavninom grupe »Anaker« iz pravca Bugojno — Gornji Vakuf. To su prvi dani marta. U jednoj od tih akcija poginuo je komandir Treće čete Danilo Salatić, hrabar i sposoban starješina.

Desetog marta usijedio je treći definitivni prijelaz Neretve na Ostroškom mostu, koji se sa dva ravnomjerno presječena kraka zagnjurio u hladne talase nabujale Neretve. Preko rijeke prelazilo se improviziranim pontonima, a pješaci su od sredine mogli da se ispenju uz strmi dio srušene konstrukcije.

Peli smo se uskim stazama koje su šarale goleti padine Prenja, posmatrajući na čas tu jedinstvenu planinu sazdanu od gromada stijena, bez rastinja i prevoja, a odmah tu oko puta ukočene bradonje znanavjek ostavljene od njihovih bandi, kao obeležje izdaje i srama.

Naša brigada se sa četnicima sukobila tek na Lipetama i Rat-kamenu. Izbili smo pred njih nakon vrlo napornog marša od Boračkog jezera. Konji nijesu mogli nositi mitraljeze i minobacače kroz dubok snijeg koji je počeo propadati. Morali su ih zamijeniti borci. Na Rat-kamenu smo se suočili sa svojim zemljacima — hercegovačkim četnicima. Počelo je dozivanje, psovanje i puškanje. Znali smo da među njima ima i onih koji su bez svoje volje dovedeni da se tuku protiv partizana. Zato nismo isključivali ni mogućnost predaje njihovih većih grupa. I četnici su o tome vodili računa, pa su se ne jednom služili lukavstvom, pozivajući da se ne puca, a potom bi iznenada osuli plotunima na naše otkrivene drugove. U jednom takvom sudaru na Rat-kamenu izgubili smo jednog izvrsnog rukovodioca, političkog komesara Prve čete Obrada Petkovića. Tako

je prva četa ostala i bez komandira i bez komesara za svega petnaest dana.

Poslije Rat-kamena četnički lanac je sasvim iskidan, a naš prodor u Hercegovinu više nije dolazio u pitanje.

MOC IZNENAĐENJA

U drugoj polovini marta prvi bataljon je nekoliko dana boravio u Gornjem Zimlju, zatvarajući jedan od pravaca iz mostarske kotline, zvani Prijevorac. Desno je bio Mostarski bataljon iznad Porima. Bilo je zadovoljstvo posmatrati sa položaja večernja svijetla zapadnih predgrađa Mostara i sjetiti se vedrih đaćkih dana u njegovim školama, koje su bile pravo stjecište napredne omladine. Skoro kompletni razredi srednjoškolaca ovog revolucionarnog grada mogli su se sakupiti u Desetoj i drugim brigadama. Većina njih je hrabro pala još u prvim godinama rata.

Na Prijevorcu je tih dana ležao debeo pokrivač snijega, ili bolje reći leda, po kojem se moglo nesmetano hodati. Založene vatre uz rijetka bukova stabla iščezavale su duboko ispod nogu. Grijati se moglo samo na njihovom dimu. Pomalo je postajalo dosadno, jer osim četničkog prepucavanja značajnijih okršaja nije bilo.

Upravo posljednjeg dana pred smjenu bataljona na ovim položajima, Talijani su se koncentrisali usrijed podnožja Prijevorca, sa očiglednom namjerom da nas napadnu sutradan. Uveče su nas prebirali artiljerijom, ali bez uspjeha. Komanda bataljona se odlučila za smjelu i brzu intervenciju — preduhitriti Italijane, u toku noći ih iznenaditi i po mogućnosti rasprotjiti, a time i osujetiti njihov napad.

Koliko se sjećam, iz čitavog bataljona probrano je svega 28 boraca dobro naoružanih puškomitraljezima i bombama, koji su se pred ponoć u najvećoj tišini spuzali niz zaleđene strmine Prijevorca, prikradajući se od drveta do drveta prema ćuvicama Dublja na kojima su Talijani na brzinu improvizirali nekakve šančeve i postavili borbena obezbjeđenja. Njihova glavnina dremuckala je u jednoj udolini, zaštićenoj od vjetera, uz založene vatre i bogato pripremljenu hranu.

Dogovoreno je da se paljba ne otvara prije nego bombaši podiđu neprijatelju i obaspu ga bombama, a tada duge mitraljevske rafale treba pratiti snažnim povocima.

Te večeri sve je išlo po planu, čak mimo očekivanja. Za tren oka prasnule su jedna za drugom prve bombe i pakleni plotuni, a svi glasovi sručili su se u jedno »ura«. Talijani na obezbjeđenju jedva su stigli da puste nervozne rafale iz »breda«, dok njihova glavina nije uspjela da se snađe. Bombaši su skočili za mitraljeze, okrenuli ih na neprijatelja obuzetog panikom i dohvatili se punih rančeva pripremljenih bombi.

Naša kombinovana četica prošla je bez gubitaka, a na položajima Talijana nađeno je nešto malo okrvavljene odjeće. Međutim, njihovi gubici nisu mogli biti toliki da bi opravdali onako bezglavo bjekstvo. Mi smo ih strahovito iznenadili. Kraj vatri su ostavili sve što su donijeli. Bilo je tu prostrte ćebadi, oficirskih kapa, čak i otvorenih buteljki sa konjakom i rumom, kojim smo se poslije dobro okrijepili.

Plijen iz ove akcije opravdao je uloženi rizik. Četiri teška mitraljeza, više sanduka municije, ćebadi, šatorskih krila itd. Do ujutru smo iznosili taj materijal, ali dobar dio morali smo spaliti da ne padne opet u ruke okupatoru.

Sjutradan poslije ove izvanredno uspjele akcije Prvi bataljon je dobio naređenje za pokret u pravcu Nevesinja i Gacka gdje je više od mjesec dana vodio neprestane borbe sa domaćim četnicima, dajući nove žrtve iz redova prekaljenih boraca: Milimira Kovačevića, Zdravka Višnjevca i druge.

Sveto KOVAČEVIĆ